

مصاحبه با دکتر ایرج توتونچیان درباره

پژوهشهای اقتصاد اسلامی در عربستان

چکیده

مطلع شدیم جناب آقای دکتر ایرج توتونچیان سفری سه ماهه به کشور عربستان سعودی داشته‌اند و با مراکز علمی آن سامان به گفتگو نشستند. موقعیت را مفتنم شمرده و برای اطلاع از دستاوردهای علمی این سفر به حضور ایشان رسیدیم. مباحثی را با ایشان در میان گذاشتیم و با برخوردی صمیمانه به سؤالات ما پاسخ گفتند. آنچه در پی می‌آید نتیجه این گفتگو است. عناوین مورد توجه در این مصاحبه عبارتند از:

- آخرین دستاوردها و پژوهشهای اقتصاد اسلامی در عربستان
- ابعاد اختلاف صاحب‌نظران اقتصاد اسلامی از نظر اختلافهای مذهبی و غیر آن
- سطح آموزش کلاسیک و منظم رشته اقتصاد اسلامی در کشور عربستان سعودی
- تفاوت سطح پژوهشهای اقتصاد اسلامی عربستان و ایران
- ابعاد تأثیر تحقیقات اقتصاد اسلامی در اقتصاد عربستان
- تحقیقات بانکداری بدون ربا و مشکلات و راه‌حلهای آن
- راههای گسترش ارتباط در زمینه پژوهشهای اقتصاد اسلامی یا دیگر مراکز علمی خارج کشور

□ نامه مفید: جناب آقای دکتر بسیار خرسند

می‌شویم که مهمترین دستاوردهای سفر به

مراکز علمی عربستان را بدانیم.

جواب: با دعوت بانک توسعه اسلامی، برای مدت ۳ ماه به عربستان رفته‌ام اما از نظر کیفیت و استفاده از امکانات علمی آن جا بهره‌های زیادی بردم که در چند محور خلاصه می‌شود:

۱- در درجه اول با شخصیت‌های علمی بانک توسعه اسلامی و دانشگاه ملک عبدالعزیز بیشتر آشنا شدم، چون طی ۱۳ سال گذشته در سمینارهای مختلف آشنایی اجمالی داشته‌ام و این سفر برای نشستهای خصوصی و علمی و مبادله دستاوردهای تحقیقی و علمی فرصت مناسبی بود.

۲- قانون عملیات بانکداری بدون ربا که در سال ۱۳۶۲ در ایران تصویب شد که یکی دو مقاله را این جانب در جنبه‌های مختلف این قانون و مسأله بانکداری بدون ربا انجام دادم و پس از آن به طور مشخص به بانکداری اسلامی پرداخته‌ام که در آنجا ثمره تحقیق‌های این مدت کتبا و یا در سمینارهای مختلف ارایه گردید.

۳- از جنبه‌های مثبت این سفر اینکه احساس کردم اختلاف نظرهای اعتقادی و مانند آن مانع آزاد اندیشی صاحب‌نظران اقتصادی عربستان نشده است. من از مشاور مدیر عامل بانک توسعه اسلامی تعجب کردم و خیلی هم خوشحال شدم ایشان - که در سالهای ۷۷-۱۹۷۶ رییس دانشگاه ملک عبدالعزیز بودند و اکنون مؤسس مرکز تحقیقات اقتصاد اسلامی در آن دانشگاه هستند - کتاب «اقتصاد ماه نوشته شهید صدر را در همان سالها برای درس اقتصاد اسلامی انتخاب کرده‌اند و هر دو جلد کتاب «اقتصاد ماه» هنوز مورد استفاده دانشجویان آن دانشگاه است. به هر حال برای من خیلی جالب است که فردی از عربستان با توجه به اختلافاتی که وجود دارد این قدر جسارت داشته که چنین کاری انجام دهد. به همین مناسبت خاطره‌ای را اضافه کنم که در آنجا با یک فرد انگلیسی و استاد دانشگاه‌های انگلستان آشنا شدم که علاقه مند به اقتصاد اسلامی بود و همزمان با اقامت من، دو هفته به آن جا آمده بود و بنابراین بود که دو هفته دیگر مجدداً به آنجا سفر کند. ایشان در مدت اقامت خود مقاله‌ای در ویژگی‌های کتاب اقتصادنا (شهید صدر) ارایه دادند. البته این نشانه پر

محتوا و آموزنده بودن این کتاب بزرگ است که همواره مورد استفاده صاحبان نظران سطح اول قرار دارد.

مورد دیگر اینکه اعضای هیأت علمی دانشگاه ملک عبدالعزیز در مرکز تحقیقات اقتصاد اسلامی چهارشنبه‌ها میزگردی داشتند و از ما هم دعوت شده بود، یکی از آقایان که غالباً مرا از بانک توسعه اسلامی به دانشگاه می‌بردند، سؤالهای متعددی مطرح می‌کرد و بحث می‌شد. یکی از سؤالات ایشان از کتابهای مرحوم طالقانی و شهید دکتر بهشتی بود. البته کتاب مرحوم طالقانی ترجمه شده بود و آنجا بود. من هم شهید مطهری را معرفی کردم و او می‌پرسید ایشان هم روحانی هستند، به هرحال اینها برای من خیلی آموزنده بود.

۴- کشور ما متأسفانه آنچنان که شایسته انقلاب اسلامی است، در برگزاری سمینارهای اقتصاد اسلامی، بخصوص همایشهای بین‌المللی بانکداری اسلامی موفق نبوده است. آنها انتظار داشتند که دستاوردهای زیادی داشته باشیم و آریه دهیم و همواره آماده بوده و هستند که در برگزاری همایشها با ما همکاری داشته باشند.

ما در گمنامی شدیدی به سر می‌بریم و از دو منبع بزرگ تحقیقات اقتصاد اسلامی دور هستیم. آنها هیچ اطلاعی از تحقیقات اقتصاد اسلامی در کشور ما ندارند. همگان به اتفاق انتظار داشتند درباره شرایط اقتصادی - اجتماعی کشور و بخصوص در زمینه اقتصاد اسلامی مطالبی به زبان انگلیسی یا عربی عرضه شود. آنان آمادگی داشتند مقاله‌های عربی را عرضه و چاپ کنند. ایشان به حدی علاقه مند بودند که حاضر بود مقاله‌های فارسی را توسط دانشجویان افغانی دانشگاه ترجمه کرده و استفاده کنند. به هرحال تصور می‌کنم اگر ما یک زمانی موفق شویم، مرکز پژوهشهای اقتصاد اسلامی دایر کنیم، می‌توانیم ارتباط تنگاتنگ و قوی، برای مبادله اطلاعات و حتی دانشجو و بلکه در تمام سطوح فرهنگی داشته باشیم.

۵- آخرین مطلب این بود که به جهت استفاده از تحقیقات گسترده‌شان که با سرمایه‌گذاریه‌های عمده و در کشورهای متعدد انجام می‌شود و متخصصهای فراوانی را گرد آورده‌اند، نامه‌ای به رییس مؤسسه تحقیقات اقتصاد اسلامی و رییس مرکز تحقیقات اقتصاد اسلامی نوشتم و از آنان درخواست کردم، نشریات خود را برای سازمانهای پژوهشی - آموزشی ما ارسال دارند و آن را جزء مشترکین خود قرار دهند،

و طی فهرستی اسم دانشگاهها و مؤسسه‌های تحقیقاتی از جمله دانشگاه مفید را دادم. که از این پیشنهاد استقبال شد و تا آنجا که اطلاع دارم این نشریات برای بعضی فرستاده شده است.

بلکه اضافه کردم برای دانشگاه مفید(ره) و امام صادق (علیه السلام) علاوه بر مطالب انگلیسی می‌توانند نوشته‌های عربی را هم بفرستند.

□ نامه مفید: به نظر جنابعالی آخرین تحقیقات یا پیشرفت پژوهشهای اقتصاد اسلامی در مراکز علمی عربستان چیست؟

جواب: همچنان که در بیشتر کشورهای دنیا رواج دارد، تحقیقات تابع علاقه محقق است. در عربستان هم این چنین است و دانشگاه یا مرکز تحقیقات موضوع خاصی را توصیه نمی‌کند، اما سمینارهایی که تشکیل می‌شود و بحث اصلی تعیین می‌گردد، مقاله‌های اساتید بر محور یک موضوع دور می‌زند. بنابراین تعیین یک یا چند موضوع و محور پژوهشی چندان دقیق نیست. اما شاید بتوان ادعا کرد آنجا دو موضوع بیشتر مورد نظر است.

۱- بانکداری امری تجربی است و مؤسسه‌های پژوهشی وجود دارد که تجربیات بانکهای ربوی را جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل می‌کنند. در عربستان نیاز به چنین مؤسسه‌ای برای بانکداری بدون ربا از طرف هر دو مرکز احساس می‌گردد. اما بانکهای غیر ربوی در کشورهای اسلامی آماده‌آرایه اطلاعات لازم نبودند، به عبارت دیگر آنها سعی دارند بین بانکها کانال مبادله اطلاعات برقرار کنند و تجربه عملیات بانکی بدون ربا را عمق و گسترش دهند. اما متأسفانه بانکها اطلاعات دقیق را نمی‌دهند و بیشتر فرمهایی هم که برای جمع‌آوری اطلاعات می‌فرستند یا برگردانده نمی‌شود و یا بعضی از موضوعات را جواب نمی‌دهند.

۲- موضوع دیگری که پیش از این نیز مورد تحقیق ایشان بوده و به نظر می‌آید اکنون نیز مورد دل مشغولی آنان است. موضوع بورس اوراق بهادار است که چگونه می‌توان بورس اوراق را با مبانی اسلامی تطبیق داد و در کشورهای اسلامی استفاده کرد؟ چون بسیاری از مسلمانان تمایل دارند که پولهای خود را در مراکز غیر ربوی

سرمایه‌گذاری کنند.

اگر این تحقیق به نتیجه برسد و با کلیه ضوابط و موازین شرع منطبق باشد، پس اندازه‌های زیادی را در جهت سرمایه‌گذاری به جریان می‌اندازد.

□ نامه مفید: همانطور که می‌دانید اختلاف صاحب نظران، بخصوص در علوم اقتصادی امری طبیعی است. حال آیا پژوهشگران اقتصاد اسلامی در عربستان درباره نظام اقتصادی اسلام از نظر مبانی - اهداف - مسایل - شیوه پژوهش و مانند اینها، اختلاف نظر دارند؟ این اختلاف نظر بیشتر در چه زمینه‌هایی است؟

جواب: بین ما و ایشان اختلاف زیادی نیست. گمان می‌کنم اختلاف بیشتر مربوط به مسایل غیر اقتصادی باشد. من نیز درباره نمازخواندن و عبادتم مورد سؤال قرار گرفتم، اما در مسایل اقتصادی احساس می‌کنم فصل مشترک گسترده‌ای هست زیرا امامان چهارگانه اهل تسنن از شاگردان امام صادق علیه السلام بوده و مبانی و اصول را از آن حضرت علیه السلام فرا گرفته‌اند. لذا بحث عدالت و توزیع درآمد نزد آنان نیز روشن و پذیرفته بود. بانکداری اسلامی نیز مورد توافق بود البته در بعضی جزئیات مانند سفته بازی اختلاف نظر بود. البته بین ایشان هم اختلاف نظر بود همچنانکه اینجا بین همکاران دانشگاهیمان نیز اختلاف نظر هست.

البته تنها اختلافی که در مسایل اقتصادی بین شیعه و سنی می‌شناسیم، خمس است، که آنها بر زکات تمرکز دارند و ما علاوه بر زکات، خمس را نیز واجب می‌دانیم. من فکر می‌کنم فصل مشترک ما خیلی بیشتر از وجوه اختلاف است، و این زمینه مناسب برای همکاری و همفکری متقابل را فراهم می‌کند.

من از نزدیک علاقمندی آنان را دیدم، اگر چه همه نظرات من مورد تأیید ایشان نبود، و حتی عکس العمل شدیدی هم ایجاد می‌کرد، اما با اشتیاق سخن را می‌شنیدند. بدیهی است که این بحثها لازمه پیشرفت علم است. بدون اختلاف نظر و

نقد، علم هم پیشرفت نمی‌کند.

□ نامه مفید: یکی از نشانه‌های پیشرفت مطلوب در هر علم وجود تحصیلات منظم و کلاسیک مربوط به آن است. آیا در مدت حضور در عربستان به تحصیلات کلاسیک و منظم در اقتصاد اسلامی برخورد کردید؟ آیا رشته دانشگاهی به آن اختصاص دارد؟ در کدام دانشگاه و در چه مقطعی؟

جواب: در دانشگاه ملک عبدالعزیز تحصیلات منظم و کلاسیک در رشته اقتصاد اسلامی وجود دارد که منابع علمی آن از مرکز تحقیقات اقتصاد اسلامی تهیه می‌شود، پژوهشگران مرکز تحقیقات خود در مقطع دکتری مشغول تحصیل می‌باشند که مجموعه تحقیقات ایشان کتابخانه‌ای را تشکیل می‌دهد و من چند روزی در آن کتابخانه این تحقیقات را ملاحظه کردم و تحقیق‌های دقیق و جالب توجهی انجام شده بود.

علاوه بر این بانک توسعه اسلامی و مرکز تحقیقات اقتصاد اسلامی دانشگاه ملک عبدالعزیز همایش‌های منظمی را در کشورهای مختلف برگزار و درس‌هایی را درباره اقتصاد اسلامی مطرح می‌کنند. مثلاً پیش از بازگشت از عربستان مشاهده کردم در حال تنظیم برنامه‌ای هستند برای برگزاری دوره‌ای در واشنگتن درباره بانکداری اسلامی که یک نفر از بانک توسعه اسلامی همراه چند نفر از دانشگاه‌های کشورهای دیگر به آنجا اعزام شوند.

دانشگاه «لاپور بورده» از انگلستان با عربستان قراردادی منعقد کرده است که در آنجا مدرک تحصیلی در اقتصاد اسلامی در مقطع‌های کارشناسی ارشد و دکتری می‌دهند.

دقت کنید چقدر نسبت به احداث این مراکز و تقویت آنها و سرمایه‌گذاری و جدی بودن مصمم هستند که بانک توسعه اسلامی جایزه‌ای را سالانه به طور متناوب یک سال به اقتصاد اسلامی و یک سال به بانکداری اسلامی اختصاص داده است،

جایزه‌ای معادل تقریباً ۴۰,۰۰۰ دلار که یکی از آقایان جایزه ۳۰,۰۰۰ دلاری برده است.

اما در کشور ما با داعیه انقلاب اسلامی، موضوع اقتصاد اسلامی از نظر تحصیل، تحقیق و عمل چگونه است؟! در دانشگاهها تنها دانشگاه مفید (ره) و امام صادق علیه السلام به اقتصاد اسلامی گرایش دارد که مدرک تخصصی در این زمینه نمی‌دهند و یا در سطح کارشناسی یک درس اختیاری به نام بانکداری اسلامی وجود دارد که اغلب برگزار نمی‌شود، و در سطح کارشناسی ارشد درس موضوعات انتخابی در اقتصاد اسلامی هست که به زمینه تحقیقات و جدی بودن استاد بستگی دارد. حتی اگر رساله کارشناسی ارشد یا دکتری درباره اقتصاد اسلامی انجام پذیرد، مرتب این سؤال مطرح می‌شود که نتیجه این تحقیق در این مملکت به چه کاری می‌آید؟!

لذا در همایش سازمان برنامه و بودجه درباره برنامه سوم می‌بینیم علی‌رغم اینکه مجری همایش هم گفت: قانون اساسی اقتصاد اسلامی را سرلوحه همه برنامه‌ها اعلام کرده است، از میان ۶۸ مقاله آرایه شده در این همایش ملی حتی نام اقتصاد اسلامی هم برده نشد و این در حالی است که بعضی از بانکهای آمریکا پولی را به دانشگاه هاروارد داده‌اند که درباره بانکداری اسلامی تحقیق کند. یا در کشورهای اروپایی ۳ یا ۴ بانک اسلامی وجود دارد، بخصوص در آلمان بانکداری اسلامی را مفید یافته‌اند و در پی رفع مشکلات حقوقی آن هستند.

□ نامه مفید: دیدگاه مراکز علمی

عربستان پیرامون علم اقتصاد اسلامی

چیست؟

جواب: اغلب آقایانی را که من دیدم در نوشته‌هایشان هم از کتاب اقتصادنا استفاده می‌کنند و هم می‌گویند ما مکتب اقتصاد اسلامی داریم و بر اساس دستورات آن، می‌توان الگوی اقتصاد اسلامی ساخت. اما نسبت به علم اقتصاد اسلامی مطلبی نشنیدم و من هم موافق نیستم.

آنچه به نام علم اقتصاد وجود دارد و غربیها بیش از ۲۰۰ سال در این زمینه تحقیق کرده‌اند، باید گفت: طبقه‌بندیهایی که انجام داده‌اند خوب است.

مثلاً در بحث مصرف کننده، در علم اقتصاد موضوعهای متنوعی پوشش داده می شود و نظریه های مصرف مطرح می شود، اما یک مصرف کننده مسلمان از نظر نوع درآمد، نوع کالا و میزان مصرف، ضابطه دارد. ما می توانیم تمام این مطالب را در بحث مصرف کننده پوشش دهیم.

در بحث سرمایه گذاری؛ اگر کلاسیکها و کینزین ها سرمایه گذاری را تابع بهره می دانند، در اسلام بهره تحریم شده است. بنابراین ما سرمایه گذاری را تابع عامل دیگری مانند نرخ سود می دانیم، ولی به هرحال بحث از سرمایه گذاری است که بحث درباره آن در علم اقتصاد امری لازم و ضروری است. موضوع سوم که می توان مثال زد حجم دولت است.

میزان فعالیت بخش خصوصی در مقایسه با بخش دولتی در هر دو مکتب اقتصاد اسلامی و سرمایه گذاری قابل بحث است، در اسلام، بخش دولتی به عنوان یک سازمان مالیاتی، پذیرفته شده است، اما نسبت به آموزش و بهداشت مثلاً تأکید فراوان شده است. بنابراین باید جزء هزینه های زیر بنایی اولیه شمرده شود در حالی که اقتصاد سرمایه داری برداشت دیگری از آنها دارد.

شاید مهمترین مورد اختلاف، بانکداری باشد ما هم به بانک نیاز داریم. نهادی باید باشد که پس اندازها را جمع آوری کند و در بخش سرمایه گذاری هزینه کند، این یک اصل مسلم است. اما عملکردها در دو اقتصاد متفاوت است. ما باید در بانکها آنگونه عمل کنیم که احتمال ربا هم نرود.

من از آقایان هم مطلبی غیر از این ندیدم، البته نظریه های خوب فراوان اند و این به معنای اتفاق نظر نسبت به جزء جزء این مطالب نیست و حتی این نظر را نداشتند که بانک ما الزماً باید شبیه بانک سرمایه داری باشد چون در آن صورت بحثی از اقتصاد اسلامی نباید طرح کرد. اما در علم اقتصاد اسلامی این اتفاق نظر بود و شاید منشأ آن کتاب پایه ای و اصلی یعنی اقتصادنا باشد که مورد استفاده همه ماست.

□ نامه مفید: مرحوم شهید صدر(ره) تعبیری دارد که با تعیین الگوها و کردارهای عملی مسلمین شاید بتوان علم اقتصاد اسلامی

جواب: من تصوّر می‌کنم این تعبیر درست است که علم اقتصاد اسلامی نمی‌توانیم داشته باشیم، ولی الگوی اقتصاد اسلامی ممکن است. این دو با هم متفاوت‌اند. ما سه کارگزار داریم:

۱- دولت ۲- سرمایه‌گذاران ۳- مصرف‌کنندگان.

این سه عامل در اقتصاد اسلامی و اقتصاد سرمایه‌داری تفاوت نمی‌کند. به هر حال ادعا این است که طبقه‌بندی علم اقتصاد اسلامی انجام شده است.

□ نامه مفید: در حد طبقه‌بندی قابل قبول است. اما ممکن است در علم اقتصاد اسلامی نهادهای دیگری بر آن اضافه گردد.

جواب: این اشکالی ندارد و ممکن است موقوفات را هم مثال زد، اما این هم جزء فعالیت‌های بخش خصوصی و دولتی شمرده می‌شود و این تغییرات جزئی موجب پیدایش علم اقتصاد جدید نمی‌شود، بلکه باید گفت، با تغییر شیوه زندگی، مدل‌های اقتصادی تغییر می‌یابند. و نهادهای اقتصادی، به تناسب اهداف و مدل‌ها تعیین می‌گردند. بنابراین با تغییر مدل و اهداف، نهادها نیز می‌توانند تغییر یابند. به عنوان مثال، عملکرد بانکداری اسلامی با بانکداری سرمایه‌داری کاملاً متفاوت است. لذا می‌توان نام آن را تغییر داد. در بانکداری اسلامی، روشها، فرمها، نوع حسابداری و حتی ریسک‌پذیری سپرده‌گذاران تفاوت می‌کند، پس تشکیلات را می‌توان تغییر داد و مهم‌تر از همه اینکه بانک از مؤسسه پولی تبدیل به مؤسسه مالی می‌شود و از این جهت ماهیت بانکهای ربوی زیر سؤال می‌رود، اما اینکه نهادی منابع را تجهیز کند و سرمایه‌گذاری انجام دهد مورد نیاز ما نیز هست. بنابراین تغییر نهادها موجب تغییر علم اقتصاد نمی‌گردد.

□ نامه مفید: تفاوت سطح پژوهش‌های اقتصاد اسلامی در ایران و عربستان چیست؟ و دلیل آن کدام است؟

جواب: با کمال تأسف سطح پژوهشها بسیار متفاوت است. این موضوع از سازمانهای پژوهشی در اقتصاد اسلامی بخوبی پیداست. چون چنین پژوهشهایی نیاز به سرمایه‌گذاری گسترده دارد، بنابراین حمایت دولت نیازمند است، اگر چه مرکز تحقیقات اقتصاد اسلامی در دانشگاه ملک عبدالعزیز را یکی از ثروتمندان عربستان تأمین می‌کند، اما به هرحال حمایت دولت وجود داشته تا ایشان بتواند این چنین کمک کند. بانک توسعه اسلامی در سالهای قبل از انقلاب اسلامی ایران تأسیس شده است و این نیز حکایت از ابعاد حمایت دولت در این زمینه‌ها می‌کند.

نکته دیگر اینکه در جذب متخصصان به اقتصاد اسلامی بسیار جدی و کوشا هستند. ایشان اگر طرح مسائل اقتصاد اسلامی را از مسایل اقتصاد سرمایه‌داری مهمتر ندانند، کمتر نیز نمی‌دانند. بدیهی است حمایت عملی مسؤولان به هر دلیل که باشد از مهمترین عوامل برانگیختن انگیزه‌ها است. به همین مناسبت یک نمونه را بگویم: یکی از دوستان می‌گفتند تلویزیون مراکش در ماه مبارک رمضان گذشته برای بعد از افطار برنامه‌ای پخش می‌کرد، موضوع برنامه بحثهایی از اقتصاد اسلامی بود که از اقتصاددانان مسلمان دعوت شده و به گفتگو می‌پرداختند.

نکته جالب توجه این است که این گفتگوها در حضور ملک حسن پادشاه مراکش انجام می‌شده است. این مطلب را که شنیدم پرسیدم آیا ایشان از اقتصاد اسلامی آگاهی دارد و یا به منظور دیگری شرکت می‌کرده است؟ دوست ما گفتند: آقای ملک حسن به اندازه‌ای بر مطلب اشراف داشت که گاهی اشکال و ایراد هم می‌کرد. موردی را که خودم دیدم بیان کنم:

در یک همایش بین‌المللی در ژنو شرکت کرده بودم، متوجه شدم یک بانک اسلامی آنجا تأسیس شده است. مدیر عامل این بانک می‌گفت: من در جلسه‌های مباحث فقهی شرکت می‌کنم و نظر می‌دهم. اینها محصول حمایت دولتها است. در حالی که اینجا تأکید بر اقتصاد اسلامی یک هزارم تأکید بر اقتصاد سرمایه‌داری هم نیست. هر کس کاری انجام داده بر اساس علاقه شخصی بوده است.

در مقابل به کشوری مثل بنگلادش توجه کنید که از نظر اقتصادی و درآمد سرانه بسیار ضعیف است و بودجه سرانه‌ای تحقیقات بسیار ناچیز دارد، اما امکانات تقریباً قابل ملاحظه‌ای برای اقتصاد اسلامی تخصیص داده است. کویت، امارات، مصر، اردن، سوریه، نیجریه، پاکستان و حتی هندوستان و ترکیه در این موضوع فعال

هستند. این فعالیتها بدون حمایت دولت انجام نمی‌شود. به هر حال این وضعیت موجب تعجب و بلکه تأسف فراوان است.

□ نامه مفید: با توجه به پژوهشهای گسترده درباره اقتصاد اسلامی در مراکز علمی عربستان؛ این تئوری‌ها تا چه اندازه از جنبه نظری به جنبه عملی نزدیک شده‌اند، در چه زمینه‌هایی بیشتر موفق بوده‌اند، بخصوص در بانکداری اسلامی چگونه عمل کرده‌اند؟

جواب: دیگر کشورهای اسلامی بانک اسلامی تأسیس کرده‌اند و ضوابط اسلامی را بر اساس فقه خودشان رعایت می‌کنند. در زمینه فعالیت‌های پولی و بانکی تحقیقات ارزنده‌ای انجام داده‌اند مثلاً در بعضی از کشورهای اسلامی مانند امارات و غیره بورس اوراق بهادار اسلامی شکل عملی به خود گرفته است.

اما متأسفانه کشور عربستان تا کنون اجازه تأسیس بانک اسلامی در کشور خود را نداده است و بسیاری امیدوار هستند که در آینده‌ای نه چندان دور عربستان هم این مجوز را بدهد.

شاید علت عمده مناسبات عربستان با دیگر کشورهاست که احتمال می‌دهند این مناسبات دچار اختلال شود و یا اینکه سطح تحقیقات و تجربیات را کافی نمی‌دانند. البته پیشنهاد ما در آنجا برای عربستان و دیگر کشورها این بود که حداقل یک بانک و یا بجه‌هایی را در بانکهای مختلف تأسیس کنند که فعالیت‌های بانکی را بر اساس موازین اسلامی و شرعی انجام بدهد و اینچنین زمینه گسترش و تعمیم آن به همه جامعه را فراهم آورند.

□ نامه مفید: به نظر شما تفاوت‌های فکری تشیع و تسنن، در مطالعات اقتصاد اسلامی چه مقداری می‌تواند مؤثر باشد و وجه تمایزها چیست؟

جواب: چنانچه گذشت اگرچه در زمینه‌های اعتقادی و رفتار اجتماعی اختلاف نظر هست که در بعضی موارد از من هم سؤال می‌شد. اما در مسایل اقتصاد اسلامی بجز خمس و بعضی مسایل جزئی اختلاف نظر فاحشی ندیدم مثلاً هرگاه ناپسند و بلکه حرام بودن احتکار را مطرح می‌کردم آنها حدیثی می‌آوردند که از شدت حساسیت بکاهند. ممکن است فاصله و تفاوت به این مقدار باشد. اما تا هنگامی که روابط و گفت و شنودها افزایش نیابد، به جای آرای علمی، عدم اعتماد و بدبینی گسترش می‌یابد. چنانچه خداوند توفیق این سفر را نمی‌داد، امکان همفکری را به این حد نمی‌یافتم: من مسایل را بر اساس مصالح اجتماعی و یا منطق اقتصادی بیان می‌کردم و اشکالات را هم جواب می‌دادم تفاهم متقابل را نیز احساس می‌کردم. گمان نمی‌کنم کارهایی که آقایان انجام داده‌اند، به دلیل مبانی فقهی امتیازی بر ما داشته باشد و یا برعکس. به هرحال فکر می‌کنم اختلاف در مبانی اقتصادی بسیار ناچیز است.

□ نامه مفید: از دیدگاه شما مطالعات
بانکداری اسلامی در عربستان برای حلّ
مشکلات بانکداری بدون ربا در ایران چه
اندازه می‌تواند مفید و سودمند باشد؟

جواب: آنها که فقط بحثهای نظری بانکداری اسلامی را انجام داده‌اند اگرچه کارهای ارزشمندی است اما همواره مشکلاتی را به همراه دارد. مثلاً آقای دکتر نجات ... صدیقی که اولین کتاب را درباره بانکداری اسلامی، مطابق آرای اهل تسنن در ۳۰ سال قبل نوشته است، از پیشگامان این حرکت شمرده می‌شود. اما اشکال‌هایی داشتم که با ایشان هم مطرح کردم و ایشان اصرار هم نداشتند که الزاماً همان مطالب باید عمل شود. مثلاً ایشان مضاربه را در خیلی از معاملات جاری می‌دانند در حالیکه اولاً: مضاربه اختصاص به تجارت دارد. ثانیاً: اساس بانکداری اسلامی مبتنی بر سود و زیان است، در حالی که در مضاربه در زیان نمی‌توان شریک شد و این محدودیت مهمی در مضاربه است و مانع انعطاف پذیری آن می‌شود.

اما کسانی که در ارتباط با بانک توسعه اسلامی هستند و از بانکهای اسلامی و مؤسسات اعتباری و مالی اسلامی در کشورهای اسلامی به آنها اطلاعات می‌رسد،

تجربیات و نظرات سازنده و مفیدی داشتند. حتی در پیشنهادهای قانون عملیات بانکی بدون ربا یک یا دو مورد را از ایشان استفاده کردم. به هرحال این افراد را به دلیل مشارکت در کنفرانسها و همایشهای متعدد و تجربیات مختلف دارای آمادگی بیشتر و ذهن بازتر یافتم. از این نظر وجودشان کمک شایانی به رفع بعضی از انحرافها می‌کند.

□ نامه مفید: دلیل و یا علل اساسی بی‌مهری

نسبت به عملیات بانکی بدون ربا را در چه

می‌دانید؟

جواب: سؤال بسیار خوبی است. درباره این مطلب بصراحت بگویم

اول: ضعف اعتقاد به اصل بانکداری اسلامی است اگر نگوئیم فقدان اعتقاد به آن است. اشخاصی که مسؤولان رده اول این موضوع هستند، احتمالاً فرصت مطالعه و دریافت منطق قوی آن را نداشته‌اند.

اگر بانکداری اسلامی پیاده می‌شد، مطمئناً مانع به وجود آمدن بسیاری از مشکلات می‌شد که اکنون دست به گریبان آن هستیم.

دوم: آموزش بانکدارها اولاً از نظر زمانی بسیار کوتاه بود. ثانیاً آموزش دهندگان شایستگی تدریس را نداشتند و افکار را به انحراف کشیدند.

سوم: هنگام تدوین آیین‌نامه‌های این قانون پیش‌بینی می‌کردیم سازمان و تشکیلات بانکهای ربوی توانایی انجام عملیات بانکی بدون ربا را ندارند. ما در آن زمان در مراحل مختلف تدوین و در جاهای مختلف از دلایل منطقی و اقتصادی این قانون دفاع کردیم و قرار بر این بود که پس از تدوین آیین‌نامه‌ها دیگر متخصصان ادامه کار را به عهده گیرند، اما متأسفانه چنین نشد.

چهارم: ضعف در بسیاری از زمینه‌ها موجب عدم موفقیت عملیات بانکی بدون ربا شده است مانند روش حسابداری، تحقیقات و مراکز تحقیقاتی و همایشهای مکرر برای تبادل اطلاعات و تجربیات.

پنجم: عموم مردم ما از این قانون اطلاع ندارند. یعنی علاوه بر اینکه آموزش

تخصصی برای کارگزاران بانکی لازم است، آموزش به زبان ساده و برای عموم مردم

نیز انجام نمی‌گیرد.

ششم: نهادهای موظف به پیگیری عملکرد بانکها این وظیفه را بخوبی انجام نمی‌دهند. مجلس، رئیس جمهور و سازمان بازرسی کل کشور موظف هستند نسبت به اجرای آن پیگیری کنند و وزیر اقتصاد و دارایی و دیگر مسئولان باید پاسخگو باشند. نظارت و کنترل در قانون بانکداری بدون ربا از جنبه‌های گوناگون پیش‌بینی شده است. الگوهای غربی نیز همراه با نظارت و کنترل است و در غرب همواره اعمال می‌شود. اما متأسفانه ما نظارت و کنترل نداریم. حتی در طرح ساماندهی رئیس جمهور جناب آقای خاتمی سه بند آن به اجرای دقیق بانکداری بدون ربا اختصاص یافته است و طی آن بانک مرکزی موظف گردیده است که در مدت یک ماه آیین‌نامه مرکزی برای پیاده شدن این قانون را تدوین کند که هنوز انجام نشده است.

هفتم: بانکداری بدون ربا بانکداری تخصصی است. در بانکداری ربوی در برابر وثیقه، وام پرداخت می‌شود، مسأله فقط وام دادن و وام گرفتن در برابر وثیقه و ضمانت مالی است و هر زمان که بخواهید می‌توانید آن را بفروشید و دین خود را وصول کنید. اما بانکداری بدون ربا مدیریت مالی و مدیریت سرمایه را مطرح می‌کند. کارشناسها می‌بایست با این ابزار آشنا گردند، و این به تخصص نیاز دارد. اما سطح علمی در بانکها پایین است. مثلاً سطح تحصیلات یکی از بانکها را بررسی کردم، از میان ۱۷ هزار پرسنل تنها ۴۰۰ الی ۵۰۰ نفر آنها دارای مدرک کارشناسی و کارشناسی ارشد بودند و ۱۲ هزار نفر آنها دیپلمه و بقیه پایین‌تر از آن بودند. می‌بینید از این مجموعه نمی‌توان انتظاری داشت.

لذا می‌بینید فروش اقساطی که نزدیکترین عملیات به نظام ربوی است، بخش اعظم تسهیلات بانکی را به خود اختصاص داده است. با اینکه بر اساس بعضی مطالعات اسلامی احتمال ربوی بودن آن می‌رود و می‌گویند تا آنجا که ممکن است این چنین معامله نکنید.

در برابر آن مشارکت حقوقی کمترین سهم را دارد و کوچکترین فعالیتی در این زمینه انجام نمی‌شود. در حالی که پایه و اساس بانکداری اسلامی بر مشارکت یعنی مشارکت در سود و زیان استوار است.

این عوامل موجب گردیده است حساسیت به رباخواری با کمال تأسفک کاهش یابد و به جای گرایش به طرف عمل به قانون، از آن فاصله می‌گیرند و با توجیه‌هایی به ربا

روی می‌آورند. مثلاً بعضی پیشنهاد داده‌اند که سود تضمین شده‌ای برابر با تورم برای سپرده‌ها پرداخت گردد. این طرح در اقتصاد اسلامی کاملاً نابجا است و اختصاص به اقتصاد سرمایه‌داری دارد که بر ربا و بهره پایه‌گذاری شده است. چون بر اساس نظر «فیشر» نرخ اسمی بهره منهای نرخ تورم برابر با نرخ واقعی بهره است. این آقایان می‌خواهند در بانکداری اسلامی که به آن عمل نشده است، بر اساس این تعاریف عمل کنند و به نتیجه برسند.

بنابراین بانکداری اسلامی در ایران جدی گرفته نشده است و ضعف اعتقادی به اصول و پایه‌های بانکداری اسلامی موجب چنین بی‌مهری گردیده است. چون طبق قانون، بانکها در برابر وزیر اقتصاد و دارایی و ایشان نسبت به مجلس و رئیس جمهور باید پاسخگو باشند. اما تا کنون پیگیری نشده است، و بالاخره می‌بایست زمانی این حساسیتها به وجود آید. چنانچه در ماههای اخیر شنیده شده که مقام معظم رهبری سؤال کرده‌اند، آنچه در مملکت انجام می‌شود ربوی است یا غیر ربوی؟ و دستور تحقیق داده‌اند.

به هر حال تا کنون این قانون اجرا نشده است و امیدواریم یک زمانی اجرا شود. گمان می‌کنم شفافیت فعالیتهای اقتصادی و انضباط اقتصادی که مورد تأکید رهبری در یکی از پیامهای نوروزی بود در سایه اجرای قانون بانکداری اسلامی ممکن می‌باشد. اجرای دقیق عملیات بانکی بدون ربا، تورم را کنترل می‌کند، اشتغال‌زا است، درآمد متناسبتر توزیع می‌شود و کسر بودجه تعدیل می‌گردد. اینها دلیلهای روشنی دارد و من در موقعیتهای مختلف آنها را بیان کرده‌ام و جوابگو بوده و هستم. اما در این فرصت کوتاه انجام شدنی نیست.

□ نامه مفید: برای گسترش رابطه علمی با

مراکز علمی عربستان چه راههایی را

پیشنهاد می‌کنید؟

ف

جواب: اساسی‌ترین راه تأسیس یک مؤسسه تحقیقات اقتصاد اسلامی است که فعالیتهای درون مرزی و برون مرزی داشته باشد و مسؤولیت آن به افراد شایسته و با انگیزه واگذار گردد و بودجه مناسب نیز در اختیارش باشد.

هنگامی که مرکز علمی شناخته شده وجود داشته باشد، ارتباطات به طور طبیعی و روان انجام می‌گیرد. مکاتبات، اطلاعات و نشریات به سرعت ردّ و بدل می‌شود. همانطور که این دو مرکز موجود در جدّه ارتباط مرتب و پیوسته با پاکستان، هندوستان، بنگلادش، ترکیه، کویت و کشورهای خلیج فارس و بقیه کشورهای اسلامی دارند، نشریات خود را ارسال می‌کنند و آنها نیز افتخار می‌کنند که در نشریات این دو مرکز مقاله داشته باشند.

به طور طبیعی وقتی این مبادلات علمی انجام شود، ما در مجلات آنها مقاله بنویسیم و بالعکس، در همایشها یکدیگر را ملاقات کنیم و حضور داشته باشیم، این ارتباط بنیادی خواهد شد.

نامه مفید: خیلی متشکریم از اینکه این فرصت را در اختیار ما گذاشتید.